

TARİXİ ROMAN ANLAYIŞI

Yasemin Meydan

AMEA, Nizami Gənvəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun dissertantı

Tarix subyektiv cəhətlərinin üstünlük təşkil etdiyi bir elm sahəsi olduğu üçün tarixin həqiqətləri bizə heç vaxt “təmiz” və ya “olduğu kimi” çatmaz. Buna görə də tarixi hadisələr qaçılmaz olaraq fərdlərin təxəyyütlü, başqasının təcrübə və ya biliyinə əsaslanan fikirlərini bizə ötürməsi olaraq qarşımıza çıxır. Bunu da qeyd etməliyik ki, Ziya Gökalpın dediyi kimi, tarix insanlığın ümumi təcrübəsidir və bunun nəticəsi olaraq da tarixi qeydlər və məlumatlar bizə götürənin zəhnindən qırılaraq gəlib çatar.

Quruluşu baxımından nəticə olaraq linqvistik bir mətn kimi qiymətləndirilən tarixi ədəbiyyatın, bundan qaynaqlı olaraq da roman janrının ən vacib qaynaqlarından biri hesab olunur. Buna görə üslub baxımından ədəbiyyatla qarşılıqlı əlaqədə olduğunu söyləyə bilərik. Digər tərəfdən, fərqli tarixi yanaşmalarda tarixi sənədlərin itkin düşdüyü zaman gündəlik, xatirə və məktub kimi müxtəlif ədəbi mənbələrdən istifadə olunduğu da bizə məlumdur. Ədəbiyyat və roman nöqtəyi-nəzərdən isə tarix tükənməz bir qaynaqdır. Ədəbi mətn, xüsusilə də roman həm tarixi bir dövr ərzində formalaşabilir, həm də tarixi bir hadisə / vəziyyət / şəxs və s.-ni mövzunu qələmə ala bilər.

Tarix və roman ilə əlaqədar olaraq Şaban Sağlının aşağıdakı fikirlərinə diqqət çəkmək vacibdir: “Tarix keçmişdəki hadisələrin hər birinin deyil, yalnız təsirləri uzunömürlü və önəmli görülənlərinin seçilərək araşdırılması baxımından bir romana bənzəyir. Başqa bir ifadəylə, roman da tarix kimi, insanın bütün həyatını özündə əks etdirmir. Lakin roman da bir seçim edib insan həyatındakı əhəmiyyətli məqamları özündə birləşdirsə də, tarix və romanın materiallarına görə bir-birindən fərqli xüsusiyyətlərini dilə gətirə bilər. Tarix gerçəklərlə məhdudlaşdığından və gerçəyi sənədləşdirməli olduğundan tarixçini buna məcbur edən qaydalar olduqca çox olduğu halda, roman yazan biri gerçəkləri yazmaqla məhdudlaşmaqdan narahat deyil. Çünki o, həqiqi olanları da, olmayanları da romanında göstərə bilər. Roman yazarının nəzərində hadisələr real və ya uydurma olmasından asılı olmayaraq sadəcə roman materiallarıdır. Roman yazarı üçün əsas olan romandır, material ikinci dərəcəli olaraq qalır. Buna görə də yazıçı materialların limitsiz olması və bunları istədiyi kimi istifadə etməsi baxımından tarixçidən daha azdır”.

Ədəbiyyatda çox sayda tarixi roman misal göstərmək olar ki, tarixi

reallıqları özündə əks etdirmiş olsun və ədəbiyyat və tairxə marağı olan oxucuların könlünü oxşasın. Bunlardan biri Reha Çamuroğlunun “İsmail” romanıdır.

“İsmail” romanında, əsasən, Türkmən Ələvilərinin adı İsmayılın altıncı nəsil babası olan Ərdəbil dərviş lojasının və Səfəvi təriqətinin şeyxi Şeyx Səfiəddin əl-İshaq əl-Musəvi əl-Ərdəbilinin adı ilə bağlı olan Səfəvi Dövlətini qurması prosesi təsvir edilmişdir.

Tarixi məlumatlara öz əsərlərində yer verən yazıçılardan biri də Çingiz Aytmatovdur. Çingiz Aytmatovun romanları İkinci Dünya Müharibəsi sonrasına təsadüf edir. Birinci Dünya müharibəsinin acılarını geridə qoymadan dünya bir müharibəyə daha şahidlik edir; milli dövlətlərin sərhədləri yenidən çəkilməyə başlayır. Hər iki müharibənin ağırları cəmiyyətlərin ortaq dil, mədəniyyət və dəyərlər ətrafında birləşməsinə təmin edərkən, Çar Rusiyasının hegemonluğu altında yaşayan türk mənşəli toplumları dəyərlərini qoruyacaq yeni bir sahəyə sürüklənmiş, Bolşevik inqilabından sonra qurulan Sovet İttifaqının kommunal sisteminin hissələrinə çevirmişdir. Oktyabr inqilabı ilə müstəqilliklərinə qovuşacaqlarına ümid edən türk toplumları böyük bir məyusluq yaşamış, qırğızlar, qazaxlar, tatarlar, türkmənlər, özbəklər və digər türk toplumlarının dini və milli kimliyi toplumsal dəyərlər daxilində ləğv olunmağa, assimilyasiyaya məruz qalmağa başlamışdır. Bu vadiyə çox yazılar yazılsa da, heç biri coğrafiyadan vətənə uzanan dəyərlərin məhv edilməsi nəticəsində kommunizmin insanları nə hala gətirdiyinə diqqət çəkən Çingiz Aytmatovun “Əsrə bərabər gün” romanı qədər təsirli olmamışdır. Tarixi motivlərlə bəzədilmiş olan bu post-modernist tarixi romanda yazıçı, manqurt olaraq dünya siyasi ədəbiyyatına daxil olan bu ifadənin insanları öz şəxsiyyətlərindən necə uzaqlaşdırdığını və adət-ənənələrin insanın başda öz mənliliyi olmaqla millətin və insanlığın varlığına yadlaşma təhlükəsinə qarşı vacib bir tədbir vasitəsi olduğunu göstərir. Müharibə dövrünün ağrı-acılarını, çətinliklərini, ölüm-itimlərini öz əsərlərində əks etdirən yazıçı “mənlilik”, “kimlik” anlayışlarının da bəhs edilən dövrdə üzvləşdikləri təhdidlərə romanlarında yer vermişdir.

Tarix və ədəbiyyata marağı olan şəxslərin sevərək seçə biləcəyi tarixi romanlar romanda tarixin və təxəyyülün eyni zamanda yer aldığı beyin məhsulu olduğu üçün təhriflərin və qeyri-real hadisələrin canlandırılması da normal qarşılır. Lakin hər nə qədər təxəyyül məhsulu olsalar da, tarixi romanlar tarixi hadisələrlə əlaqəli fikirlərin formalaşmasında müstəsna rol oynayırlar.